

ELŐSZÓ

A proverbiumokat, vagyis a közmondásokat és szólásokat vélhetően soha nem tekintették szentnek és sérthetetlennek, ezért velük együtt megjelent a ferdítésük is. Ez utóbbi egyaránt adathozható az antikvitásban, a középkorban és a rákövetkező korszakokban is. Az elferdített közmondás vagy szólás mint műfaj tehát nem napjaink találmánya, de az utóbbi néhány évtizedben különösen gyorsan terjedt, elsősorban a tömegmédiá és az internet hatására. A jelenség gyorsan felkeltette a nyelvészek és folkloristák érdeklődését, akik elkezdték a tudományos vizsgálatát.

E kötet az elferdített proverbiumok, az úgynevezett antiproverbiumok (részletesen lásd a Bevezetésben) egy szűkebb csoportjával, nevezetesen a közmondásalapú ferdítésekkel foglalkozik. A szólásokat csupán annyiban vizsgáljuk, amennyiben közmondáshoz kapcsolódnak.

E kötet keretében az öt nyelvből (magyar, angol, német, francia és orosz) származó antiproverbiumokat több szempontból vizsgáljuk. Előbb a közmondásferdítés formai változatainak tipológiáját adjuk, összehasonlítva a különböző nyelvekben alkalmazott ferdítési megoldásokat, ezt követően tartalmi szempontot követve a szójáték, nyelvi humor különböző típusainak megjelenését vizsgáljuk a szövegekben.

A szövegek és a változtatási módok összehasonlító vizsgálata során a következő korpuszokra támaszkodtunk:

- a magyar antiproverbiumok mintegy 7000 szöveget tartalmazó adattára, melyet T. Litovkina Anna és Vargha Katalin közösen állított össze (az adattár egy része napvilágot látott két kötet formájában [az egyik két kiadásban jelent meg]: T. Litovkina–Vargha 2005a, 2005b, 2006);
- az angol nyelvű szövegek (kb. 6000 ferdítés) elsősorban amerikai és brit írott forrásokból származnak, és szintén megtalálhatók két nyomtatott gyűjteményben, Wolfgang Mieder és T. Litovkina Anna összeállításában (Mieder–Tóthné Litovkina 1999; T. Litovkina–Mieder 2006);
- a német nyelvű szövegek forrásai főleg Wolfgang Mieder gyűjteményei (1983, 1985, 1989b, 1998, 2014, 2017), emellett Gossler könyve (2005), valamint Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina által összegyűjtött példák az internetről;
- a francia antiproverbiumok Barta Péter több mint 1800 tételt tartalmazó adattárából valók, többségük lelőhelye az internet, valamint Philippe Mignaval könyve (2004);
- az orosz szövegek Harry Walter és Valerij Mokienko két antiproverbiumgyűjteményéből származnak (Walter–Mokienko 2001, 2005); többségük az internetről való;
- gyűjtés adatközlőktől (szóban vagy írásban); ilyenkor lábjegyzetben szerepel az adatközlő neve, a gyűjtés éve, esetleg a gyűjtő neve, valamint zárójelben: személyes közlés.

A kötet két fő részét a vizsgálat szempontjainak megfelelően különítettük el egymástól. A könyv első részében az antiproverbiumok létrehozása során alkalmazott három fő ferdítési módot vesszük górcső alá, nevezetesen a bővítést, a szűkítést és a cserét. Ezt követően rátérünk az igen gyakran előforduló közmondás-összevonásra (vegyülésre). A könyv második részében az antiproverbiumokban megjelenő nyelvi humor kerül a vizsgálat fókuszába. Először az antiproverbiumokban megfigyelhető szójátékok széles palettáját mutatjuk be: a paronomáziát, poliszemiát, homonímiát, homofóniát, valamint a szójáték egyéb, ritkábban előforduló típusait, mint az idegen nyelvekkel való játékot, a tulajdonnevet érintő szójátékot, a szóhatár megváltoztatását és a dupla szójátékot. Ezután pedig szemügyre vesszük a nyelvi humor egyéb eszközeit is, amelyek alkalmazása újabb és újabb antiproverbiumok születéséhez vezet, nevezetesen a hang- és szóismétlést, a rímet, a metaforát, a helyesírási és nyelvtani vétséget, a szófajváltást, a hangutánzást, a halandzsát, az abszurd szillogizmusokat stb. Az összegzés után a kötetet az *Irodalom*; a *Nyomatott források, gyűjtemények, szótárak* jegyzéke, valamint az *Internetes források* jegyzéke zárja. Az adatközlőkről nem állítottunk össze külön listát, mivel a lábjegyzetben közölt adatokhoz képest ez nem nyújtott volna többletinformációt. Kötetünket képmelléklet zárja, amelyben az internetről származó példákat mutatunk be az alábbi három kategóriának megfelelően: az egyes nyelvekben leggyakrabban ferdített közmondás vizuális ábrázolásai (ld. 1. sz. melléklet); a mind az öt nyelvben megtalálható antiproverbiumok képes megjelenítése (ld. 2. sz. melléklet); valamint a mind az öt nyelvben ismert wellerizmust illusztráló képek (ld. 3. sz. melléklet).

Az internetről származó nyelvi adatokat 2001 és 2017 között gyűjtöttük, az egyes adatok utolsó letöltési idejének megadásától eltekintettünk.

Törekedtünk rá, hogy valamennyi jelenségre olyan magyar, angol, német, francia és orosz példákat hozzunk, ahol a ferdített és az eredeti közmondás csak a kérdéses ferdítési módban tér el. Néha azonban csak olyan példát találtunk, amelyben egyszerre több mód kombinációja figyelhető meg.

Az antiproverbiumok után minden esetben megadjuk a közmondás eredeti formáját kapcsos {} zárójelben.

A nyelvi adatok kurzívval szerepelnek, az idegen nyelvűek a nyelv megjelölésével (angol: ang.; francia: fr.; német: ném.; orosz: or.); a ferdített és az eredeti szövegekben egyaránt aláhúzással jelöljük a megváltoztatott részeket.

Az idegen nyelvű szakirodalmi idézeteket a kötet szerzőinek fordításában közöljük.

A kötet a Nemzetközi Folklórlingvisztikai Kutatócsoport négy alapító tagja többéves közös munkájának az eredménye. A Kutatócsoport 2006-ban alakult meg Budapesten, azzal a céllal, hogy nyelvészeti szempontból is vizsgáljon egyes kisepikai prózaműfajokat, elsősorban proverbiumokat, antiproverbiumokat és vicceket. Több hazai és nemzetközi konferencián közöltük a kutatási eredményeinket, továbbá a társszerzők tollából több közös cikk született a közmondásferdítések formai változatairól, valamint a szójátékról a magyar, angol, német, francia és orosz nyelvű antiproverbiumokban (ld. Barta et al. 2008, 2009a; Hrisztova-Gotthardt et al. 2007, 2008; T. Litovkina–Barta–Hrisztova-Gotthardt–Vargha 2008; T. Litovkina Anna et al. 2013; Vargha et al. 2007; angolul ld. T. Litovkina et al. 2007; T. Litovkina–Vargha–Barta–Hrisztova-Gotthardt 2008; franciául ld. Barta et al. 2009b; németül ld. Hrisztova-Gotthardt–T. Litovkina–Vargha–Barta 2009). Ez a kötet a magyar nyelven megjelent hét fent említett írásunkon alapszik. A kollaborációban született eredményeket kiegészítettük témájukban idevágó egyéni

munkáinkból. Ezek közül csak néhányat említünk. Az angol nyelvű antiproverbiumok elferdítésének kedvelt módjairól ld. Tóthné Litovkina 1999a, 1999b; T. Litovkina 2004, 2005a; 2006a, 2006b, 2007a, 2007b, 2009a, 2009b, 2011c, 2014b, 2015a; a magyar közmondás-ferdítések rendszerezéséről ld. Vargha 2004; T. Litovkina–Vargha 2004, 2012; Vargha–T. Litovkina 2007b, 2013; az orosz nyelvű antiproverbiumoknál használatos ferdítési módokról ld. T. Litovkina 2014g; T. Litovkina–Fedoszov 2015; az orosz nyelvű antiproverbiumok elferdítésének szokásos módjairól (összevetve az angol nyelvű közmondás-paródiákkal) ld. T. Litovkina 2006a, 2007c; a francia nyelvű antiproverbiumok ferdítési módjairól ld. Barta 2005, 2005–6, 2006, 2007a, 2007b.